

Lik psa v zbirki Glasovi: Mitološki pes*

Tanja Kovačič

The dog is not merely an interesting subject in the Slovenian tradition, but is known to all civilizations. The mythical dog usually acts as a companion of the gods and a guardian of the dead. The author of this paper questions which of these ideas have been preserved up to the twentieth century and how they have affected the everyday life of people and their attitudes towards dogs in Slovenia. The mythological dog is investigated through Glasovi, a collection of Slovenian folk tales. The author concludes that the dog is usually associated with mythical, superstitious and negative connotations and people included its positive character only rarely.

Keywords: dog, folklore, mythology, fear

Psu, ki je danes sinonim za človekovega najboljšega prijatelja, je človek vedno zaupal izredno pomembne naloge, tako v vsakdanjem življenju kot v mitoloških pripovedih. Pes ni zanimiv lik zgolj za slovensko tradicijo, temveč za številne svetovne civilizacije. Mit o volčjem ali pasjem predniku so poznala mnoga azijska, predvsem mongolska, stepska ljudstva. V izročilu Kirgizov in Kazahov je izpričana zveza med žensko in psom ali volkom. V Evropo so mit o svojem volčjem predniku prinesli Huni (Šmitek 2004: 271).

Še bolj razširjena je bila ideja o psu, ki čuva prehod v onstranstvo. V antični Grčiji so na primer poznali večglavega psa Kerberosa, ki je stražil vrata Hada (Šmitek 2004: 37). Iranski zoroastri so verjeli v most Činvat, ki je povezoval zemljo in onstranstvo in ki sta ga čuvala dva psa (Šmitek 2004: 39, 159–160). Egipčanski čuvaj vrat, ki so razmejevala zgornji in spodnji svet, je bil bog Anubis v podobi šakala (Šmitek 2004: 128). Podobno je bivališče mrtvih v nordijski mitologiji čval pes Garm (Sax 2001: 87). Po indijski vedski mitologiji pa sta dva psa, vsak s štirimi očmi, stražila pot do palače boga Yama, sodnika umrlih. Lik dveh psov se je pojavljal še v babilonski in arabski kulturi (Šmitek 2004: 159–160).

* Članek je začel nastajati kot izpitno besedilo pri predmetu Kulturna animalistika pri dr. sc. Suzani Marjanić v šolskem letu 2011/12, doktorski študijski program Humanistika in družboslovje, smer Etnologija, kulturna in socialna antropologija. Doktorski študij avtorice članka je delno sofinancirala Evropska unija, in sicer iz Evropskega socialnega sklada. Sofinanciranje se izvaja v okviru Operativnega programa razvoja človeških virov za obdobje 2007-2013, 1. razvojne prioritete Spodbujanje podjetništva in prilagodljivosti; prednostne usmeritve 1. 3: Štipendijske sheme.

Pes je občasno razumljen kot solarna žival, večinoma pa se povezuje z luno. Pasje tuljenje številne kulture razlagajo kot znamenje smrti (Sax 2001: 86). Na podlagi predstav, ki dajejo psu sposobnost komunikacije z onim svetom, se je razvil običaj osetinskih šamanov iz Zakavkazja. Ti so ob novoletnih večerih potovali na oni svet, da bi se spopadali z dušami sosednjega plemena ali dušami pokojnikov. Ta potovanja so izvedli tako, da so jezdili na psih ali mačkah, pa tudi na metlah in klopeh (Šmitek 2004: 211).

Mitološki pes je bil poznan tako Keltom (Sax 2001: 87) kot tudi Germanom. Germanski Wodan pa tudi indijski bog smrti Rudra sta namreč paraleli slovanskemu 'volčjemu pastirju'. Psa Volka je imela ob sebi tudi naša Pehta, najverjetneje po vzoru grške boginje Hekate, ki je blodila po nočnih gozdovih s čredo podivjanih psov (Šmitek 2004: 128). Po izročilu vzhodnih in južnih Slovanov so Kresnika spremljali lovski psi ali volkovi. Tudi nekateri poznoantični rimski reliefi kot lovca s psom upodabljajo boga Mitro (Šmitek 2004: 159–160). Za ozemlje Makedonije je izredno zanimiv prispevek o pretepanju in izgonu vaških psov ob začetku letnega obrednega cikla ter v navezavi z volčjim kultom opisala Aneta Svetieva (2002). Pes je znan lik tudi iz majevskih (Bošković 1988: 76, 122), azteških (Sax 2001: 87–88), severnoameriških staroselskih (Virk 1990: 10, 24, 39) in afriških (Allan, Fleming in Phillips 2012; Parrinder 1984: 45, 77, 134) mitov. Pod izrazom dingo pa nastopa tudi v avstralskih staroselskih mitih (Smith 2003).

Mitološkega psa so očitno poznala številna ljudstva sveta. Po teh predstavah je pes pogosto opravljal svoje običajne vloge – vloge čuvaja in spremljevalca – le da je v mitih to počel v onstranstvu in za bogove. Mene pa zanima, katere od teh predstav so se med našimi predniki ohranile vse do 20. stoletja in kako, če sploh, so vplivale na odnos ljudi do psa.

Gradivo iz zbirke Glasovi

Gradivo za pričujoče besedilo je nastalo kot del raziskave za mojo doktorsko disertacijo *Odnos med človekom in psom v urbanem okolju: Socializacija psa v Ljubljani in Tolminu*. Današnji odnos ljudi do psa sem želela primerjati z odnosom, ki so ga imeli do psa naši predniki. V času zbiranja in prebiranja gradiva na to temo sem spoznala, da poglobljena raziskava na to temo za slovensko ozemlje ne obstaja. Našla sem zgolj posamezne etnološke drobce (Cevc 1987: 49, 61; Smrdel 1989: 71, 87–88, 111; Smrdel 1995: 107–117; Torkar 2008: 25; Miklavčič-Brezigar 1996: 185). Zaradi pomanjkanja podatkov za primerjavo današnjosti s preteklostjo sem se odločila izvesti literarno analizo zgodb, ki pripovedujejo o življenju v preteklosti.¹

Za potrebe raziskave sem prebrala vseh štiridesetih knjig, ki so do poletja 2012 izšle v zbirki Glasovi. Zbirka, ki jo ureja dr. Marija Stanonik in je zbirka slovenskih folklornih pripovedi, je začela izhajati leta 1988. V njej je do avgusta 2012 izšlo štirideset knjig. Nastale so s pomočjo terenskega raziskovanja in zbiranja folklornih in spominskih pripovedi po posameznih slovenskih pokrajinah. V njih je bilo skupaj objavljenih 13.543 zgodb, od katerih jih je psa omenilo petsto šest zgodb.² Med branjem zgodb sem

¹ Zanimalo me je kako so ljudje sobivali s psom, kakšne ideje o psu so gojili in kako so te vplivale na vedenje do psov. Poleg literarne analize sem se pri raziskovanju zanašala še na tehniko polstrukturiranega intervjuja in preučevanja starejše kinološke in etnološke literature.

² Lik volka, ki je soroden obravnavanemu liku zaradi obsežnosti gradiva in pomanjkanja časa v analizi nisem upoštevala. Prav tako nisem upoštevala analize žanra, saj so me zanimale vse ideje o psu, ki so

gradila seznam ponavljajočih se motivov. Osnovne kategorije so zajemale motive: 1. pes kot *Canis lupus familiaris*, 2. pes kot mitološko bitje, 3. pes kot osnova za zemljepisno ime in 4. pes kot osnova za primero. Zavedam se, da je samo kategoriziranje vsebine za seboj potegnilo svoje omejitve.

V tem besedilu se bom omejila na predstavitev in analizo kategorije psa kot mitološkega bitja. Znotraj te so se ponavljali naslednji motivi: demonski pes, divja jaga in psoglavac ter pes, ki zazna demona, pes, ki naznanja smrt, pes, ki varuje zaklad, in pes, ki je povezan z božjimi silami. Pri prvih treh kategorijah je sam pes mitološko bitje, preostale kategorije pa izražajo nadnaravne lastnosti psa, ki pa se prav tako vežejo na mitološke in folklorne predstave o pasjih sposobnostih.

Pes kot mitološko bitje

V obliki psa se pogosto pojavlja demonsko bitje, ki lahko grozi človeku (Morato in Pahor 2002: 48) ali pa se ga človek le boji (Gričnik 1995: 103–104; Gričnik 1998: 69; Morato in Pahor 2002: 47–48; Kocjan in Hadalin 1993: 98). Demonski pes je najpogosteje opisan kot črn (Medvešček 1990: 74–75; Cvetek 1993: 78; Gričnik 1995: 104) ali velik (Gričnik 1995: 358, 359; Piko 1996: 149–151; Glaseničnik 1998: 99–100).

Tak pes se lahko pojavi zaradi kršitve številnih prepovedi. Lahko je posledica izrečene kletvice (Gričnik 1995: 104; Ajtnik, Peserl, Lozar in Pšajd 2008: 36–37), rezultat dejstva, da je človek obogatel na krivičen način (Dolenc 2000: 111–112), da je delal na nedeljo ali praznik (Dolenc 2000: 39) ali če je bral Kolomonske bukve (Gričnik 1995: 316). Zanimiva je tudi izpričana zgodba, po kateri naj bi se demonski pes prikazal tistemu, ki je malo potrebo opravil v bližini hiše (Primc 1997: 65). V obliki psa se rad pokaže tudi sam hudič (Rešek 1995: 137; Podpečan 2007: 216–217).

Takega psa lahko prežene kropitev z blagoslovljeno vodo, molitev (Glaseničnik 1998: 99; Cvetek 1993: 78), pokrižanje (Podbrežnik in Kotnik 2009: 67; Gričnik 1995: 104) ali branje iz črnih bukev (Bokal 2010: 35). Če se zvečer uležeš vznak, lahko pride mora kot pes ali mačka in skoči nate ter te tlači (Ožbolt 2004: 52). Tudi volkodlak (Tončič 2005: 31–33) in mrak (Morato in Pahor 2002: 44) lahko prevzameta obliko psa.

Žareče pse in druga demonska bitja pa so po prerokovanjih pogosto videli tisti, ki so se rodili med dnevom in nočjo, v mraku ali svitu (Gričnik 1995: 42). Ob srečanju z demonskim psom človeka pogosto doleti nesreča. Človek lahko izgubi glas (Tomšič 1989: 93; Piko 1996: 149–151; Gričnik 1998: 68–69) ali pa sluh (Dolenc 2000: 115–116).

Kot opozarja Monika Kropelj, je tudi v slovenskih bajkah s prihodom krščanstva hudič začel prevzemati vloge nekaterih poganskih bajeslovnih bitij, še posebej likov htonskega značaja ali strašljivega obnašanja oziroma videza (2008: 277). Po mojem mnenju je pes idealen za pripis takih lastnosti. Prestrašen ali ogrožen pes se zna vesti izjemno napadalno, pri tem nasrši dlako in pokaže nevarne in na videz grozljive čekane. Lastnost psa, da se je pogosto sam potepal naokoli, pa je vodila v številna soočanja človeka z nepoznanim psom. Kaj si je pes ob tem mislil, ne bomo nikoli izvedeli. Na podlagi opisanih zgodb pa lahko sklepam, da so se ljudje neznanega psa bali in se najverjetneje temu primerno tudi vedli tako na verbalni kot neverbalni ravni. Slednje pa

krožile med ljudmi ne glede na vsebino zgodb, načine njihovega podajanja ali izvor. Prav zato se nisem spraševala niti o resničnosti posameznih dogodkov in bitij.

je lahko pri psu povzročilo umik ali pa obrambno vedenje, ki je le potrdilo človekove predstave o nevarnem demonskem psu.

Divja jaga, znana tudi kot nočna, ponočna ali peklenska jaga oziroma kot nočni lov, se v zgodbah praviloma pojavlja zvečer in ponoči. Gre za demonsko dogajanje, ko psi lajajo in se sliši vse sorte dretje (Cvetek 1993: 99). Takrat se mačke derejo, psi lajajo, ptiči prhutajo (Cvetek 1993: 104), sove pojejo in krave mukajo ter vse to gre po zraku (Zupan 1999: 27). Ob tem pa še strašno poka iz lovskih pušk (Podbrežnik in Kotnik 2009: 91–93). Pravijo, da morajo tisti lovci, ki jagajo na krvavo nedeljo, za kazen nazaj hoditi in jagati ponoči (Gričnik 1995: 133). Divja jaga naj bi prišla z onega sveta. To so tisti jagri, ki so šli raje na lov, kot da bi šli v nedeljo k maši (Gričnik 1995: 135–136). Pravijo, da so to zli duhovi, hudobni lovci oziroma ljudje, ki so kaj hudega storili, pa morajo zdaj za kazen loviti. To so isti, ki so z živalmi grdo delali, po smrti pa se morajo z živalmi okoli po gozdu loviti. Tisti pa, ki so ljudem kaj hudega storili, se morajo po smrti z ljudmi loviti (Verdinek 2002: 37–38). Divji jagri vsako leto jagajo na velik petek ali kvatarno nedeljo, zvečer okoli devetih (Gričnik 1995: 136–137). Najpogostejša pa je divja jaga v tistih letih, ki niso zagovorjena (Cvetek 1993: 155).

Divji jagi se morajo pridružiti tisti, ki so lovili ob prepovedanih dneh. Med slednje spadajo predvsem kvatrni dnevi: druga postna ali kvatrna nedelja med 15. februarjem in 21. marcem, sreda, četrtek in petek po prvi postni nedelji oziroma kvatrni teden po Binkoštih, navaja Damjan Ovsec. V to kategorijo spada še čas dvanajsternih noči in čas od Božiča do Svetih Treh kraljev, ko se na svet vračajo pokojniki ter drugi duhovi in ko naj bi imele demonske sile še posebno moč (Ovsec 1991: 235). Vera v divjo jago in divje lovce je bila razširjena tudi severozahodno od območja današnje Slovenije (Lecouteux 2011: 56–84). Gre za stare predstave o nočnih bojih duhov ali dušah umrlih, ki lovijo po zraku. Izvorno naj bi šlo za bojevnike, ki so padli v boju, po smrti pa se vedno znova prebujajo in se še naprej borijo. Kasneje pa se je ta predstava razširila na vse ljudi, ki so umrli nasilno (Petzold 2003: 186–187).

Nočni lov se običajno dogaja tam, kjer se stikajo tri meje. Kaznovanega lovca pri tem lahko spremlja tudi njegova pokojna žena, ki je spremenjena v psa. Njuni otroci pa hkrati nastopajo kot zajci (Glasičnik 1998: 65–66). Včasih pa imajo psi v divji jagi človeške glave (Verdinek 2002: 62). Divja jaga potuje po kolesnicah. Če gre človek takrat po isti cesti, mora sestiti na panj, ki ima vsekan križ (Gričnik 1995: 139–140) oziroma se uleči v levo (Gričnik 1995: 139–140) ali desno kolesnico (Glasičnik 1998: 65–66). Še bolj pa je, da ne hodi po gazi, temveč le po sredini poti (Gričnik 1995: 139). Če se divji jagi ne umakneš, te po hrbtu udari in ti sekuro v hrbet zapiči. Če se želiš znebiti bolečine v hrbtu, moraš ob letu dni iti na isti kraj, da ti divji jager sekuro izdere (Gričnik 1995: 137–140). V primeru srečanja z divjo jago lahko stopiš tudi za drevo in moliš za duše v vicah (Karničar 1997: 34). Na mestih, kjer se je rada pojavljala divja jaga, so ljudje postavljali kapele (Glasičnik 1998: 64).

Monika Kropelj razlaga, da je v slovenskem izročilu veliko bajeslovnih bitij povezanih s predstavami o smrti, duhovih, dušah in demonih. Te predstave so pogosto izvirale iz strahu pred mrtvimi in vračajočimi se dušami. Tovrstna bitja pa so bila osnovana tudi v starih verskih predstavah in družbenih institucijah (2008: 276). Duše nekaterih pokojnikov so bile zaradi hudega greha, storjenega v času življenja, preklete. Po smrti so se morale zato kot grozljive nočne prikazni klatiti po območju, kjer so storile pre-

povedano dejanje (Kropej 2008: 282). Divja jaga je dober primer takšnega verovanja. Pes v tem primeru ni zgolj spremljevalec demonskega dogajanja, temveč je njegov lajež, poleg pokanja pušk, eden od glavnih znanilcev tega dogajanja. V tem primeru sam pes sicer nikoli ne grozi človeku. Pa vendar so se ljudje celotnega dogajanja v zvezi z divjo jago močno bali, saj so verjeli, da ima lahko srečanje z njo izredno negativne posledice.

V nasprotju z divjo jago, ki je nihče nikoli ni videl, pa so imeli psoglavci značilno zunanjo podobo. Imeli so grd spačen obraz, podoben pasjemu, in eno samo oko sredi čela. Po pasje so javkali in imeli dober čut za izsleditev (Gričnik 1995: 219–220). Ljudje so se jih na splošno bali (Zajc-Jarc 1993: 37). Pasjeglavci so bili znani po tem, da odkupujejo (Penec in Toplišek 2009: 155–156), ugrabljajo in žrejo ljudi (Černigoj 1988: 170). Nekateri so jih imenovali za pesjanarje in jih enačili z volkodlaki (Penec in Toplišek 2009: 155–156). Glavni sovražniki cesarstva naj bi bili nekoč Psoglavci in Turki (Primc 1997: 271–272).

Izročilo o pasjeglavcih pa je prepleteno tudi z izročilom o Psu Marku oziroma Pasjemarku (Dolenc 1992: 137). Tega je rodila grofova hči, katero je dal lastni oče zapreti v ječo. Za igračo ji je podaril psa, s katerim je dekle zanosilo in rodilo sina Pasjemarka. Ta je naposled postal vladar Benetk in v maščevalnem besu pokončal svoje rodno mesto. Po Šmitku lahko omenjenemu motivu sledimo vse do Psa Marka, vzdevka resnične zgodovinske osebnosti, vojaškega poveljnika v fevdalni službi na Slovenskem v začetku 16. stoletja. Okoli njega so se spletli starejši pripovedni motivi iz Atilove življenjske zgodbe. Tudi ta se je po slovenskem izročilu rodil iz zveze med kraljično in psom (Šmitk 2004: 270–272). Atila je vedno, preden je spregovoril zalajal (Morato in Pahor 2002: 84), pripoveduje ena od zgodb iz zbirke Glasovi.

Šmitk opozarja, da izročila o Atilu in psoglavcih ne smemo vselej samodejno povezovati s hunskim pripovednim ciklom. Ta zveza vendarle obstaja v nekaterih zgodbah, na primer v eni od zgodb, ki jih je zapisal Josip Jurčič in ki je po jedru podobna slovenski koroški tradiciji o Miklovi Zali. V nekaterih poznejših variantah so psoglavce zamenjali Turki, pri zamejskih Koroščih pa roparji. Donald J. Ward je opozoril na podobnosti slovenske inačice s starogermanskim izročilom o Waltherju v norveški *Thidreks sagi* in latinskem epom *Waltharius manu fortis* iz 9. stoletja. V samem jedru zgodbe boj med psoglavci in ljudmi simbolizira spopad med naravo in kulturo (po Šmitk: 272–274).

Pripisovanje pasjih značilnosti določenim ljudstvom je izviral iz zelo starega evropskega spomina, navaja Šmitk. O kinokefalnih bitjih so namreč pisali že v antiki (2004: 270). V slovenskem izročilu se pasjeglavce enači s pesjani, pesoglavci, pesoglavci in pasjedlani (Kropej 2008: 295–296). V vzhodni Sloveniji je bilo razširjeno izročilo, da so pasjeglavci preganjali, mučili in pobijali kristjane in uživali njihovo meso ter kri. Bili so nizke čokate postave, le usta so imeli podolgovata kot psi (Šmitk 2004: 273). V slovenskem ljudskem izročilu obstaja več kombinacij motiva psoglavcev z različnimi demonskimi bitji, pri čemer je vidna tendenca nadomeščanja psoglavcev s hudičem (Šmitk 2004: 297).

Gre za tradicije, ki so se več tisočletij širile med ljudmi. Posamezniki, ki si delijo tako pasje kot človeške lastnosti, so v njih razumljeni kot grdi in spačeni. Njihovo oglašanje je mešanica pasjih in človeških glasov. Po Šmitku je problem porekla in geneze teh predstav zelo kompleksen. Na splošno pa psoglavce umešča v eno od naslednjih kategorij: 1. divjaško ljudstvo, ki živi bodisi na mejah obljudenega sveta ali na nedostopnih

krajih v domačem okolju, 2. konkretni zgodovinski sovražniki, kot so bili na primer Turki, ali 3. demoni oziroma človeški izrodki (2004: 296).

Očitno ima pes tudi v pripovedih o psoglavcih negativne konotacije. S psom so ljudje v preteklosti enačili ljudi, predvsem tujce in sovražnike, za katere so menili, da niso polnovredni ljudje. Ta negativna simbolika psa (Germ 2006: 174–178) se je vse do danes ohranila kot psovka, ki pomeni grobo, zelo žaljivo besedo ali besedno zvezo, navadno izrečeno v afektu (Bajec 1993a: 281).

Pes z mitološkimi lastnostmi

Naslednji primeri opisujejo psa, ki biva s človekom pa vendar mu človek pripisuje nadnaravne sposobnosti, ki izvirajo iz predstav o mitološkem psu. V ospredju je predvsem njegova sposobnost zaznavanja demonskega dogajanja. Ljudje so iz opazovanja nenavadnega pasjega vedenja pogosto sklepali, da ta zaznava demonske sile (Gričnik 1995: 97–98), da se spopada z njimi (Gričnik 1995: 98; Glaseničnik 1998: 21) ali pa da se jih boji (Podpečan 2007: 27; Podbrežnik in Kotnik 2009: 67, 101–102; Gričnik 1998: 239–240; Verdinek 2002: 58, 61–62). Trdili so, da pes namerno sedi na mestu (Piko 1996: 97) ali pa laja proti območju (Gričnik 1995: 357–358), kjer je bil nasilno ubit človek. Pes naj bi bil sposoben zaznati in spopasti se s boleznijo, na primer s kugo (Rešek 1995: 91).

Pripisovanje psu sposobnosti zaznavanja demonov ne preseneča. Iz zgoraj opisanih prigod je očitno, da so pred nami mnogi verjeli v obstoj mitoloških oziroma demonskih psov. Če pa so psa osebno poznali in ga niso mogli označiti za nadnaravnega, pa so to lahko pripisali vsaj njegovim lastnostim. Nenavadno vedenje psa, ki bi ga danes morda pripisali določenim izostrenim sposobnostim zaznavanja dražljajev iz okolice, so si razložili kot nadnaravno oziroma mitološko. Nenazadnje so predstavniki starejših generacij prek folklornih zgodb o mitoloških psih in pasjih mitoloških sposobnostih socializirali mlajše člane skupnosti ter jih uvajali v lokalne tradicije in verovanja.

Pravijo, da pes lahko čuti in naznanja tudi smrt (Gričnik 1995: 358). Nekateri so bili prepričani, da pes s tuljenjem kliče smrt (Kerševan in Krebelj 2003: 92). Drugi so verjeli, da je pes zgolj najobčutljivejši od vseh živali, saj je že vsaj dan pred smrtjo gospodarja ali katerega drugega domačega, tulil in jokal ter s tem naznanjal njegovo smrt (Ravbar 2007: 62; Podbrežnik in Kotnik 2009: 112–113). Ljudje so si tudi srečanje z nenavadnim psom razlagali kot *cahn* oziroma kot znamenje za nesrečo ali smrt človeka (Gričnik 1995: 359, 378–380, 388–389; Glaseničnik 1998: 41; Gričnik 1998: 207; Krejan 1999: 99).

Razširjenost verovanja, da pes naznanja ali kliče smrt, ne preseneča ob dejstvu, da je pes v številnih mitologijah opisan kot varuh prehoda med tem in onim svetom. Primeri, ki so naštet v uvodnem delu pričujočega članka, nakazujejo, da gre za motiv, ki je bil razširjen od Indije, prek Bližnjega Vzhoda, Egipta pa vse do Grčije ter v arabski kulturi.

Tako na Slovenskem kot verjetno tudi ponekod na Hrvaškem je bilo v preteklosti razširjeno prepričanje, da ima kmečki pes z belimi ali rjavimi lisami nad očmi – torej s štirimi očmi, ki pomenijo nenehno budnost in čuječnost – sposobnost, da začuti smrt in z laježem napove njen prihod ali da človeka obvaruje pred demoni in drugimi nevarnostmi, povzema Šmitek. Med iranskimi Parsi je še danes živ običaj, da k umirajočemu

človeku pripeljejo takšnega psa, saj verjamejo, da ima njegov pogled apotropejsko moč, pa tudi, da pes začuti, če je človek že izdihnil (Šmitek 2004: 159–160).

Očitno lahko pes, ki ima sposobnost videti onkraj, ljudi na tem svetu opozori na potencialno nevarnost ali pa nasprotno prikliče nevarnost iz onstranstva. Njegova vloga je v bistvu ambivalentna. Prav zato ne preseneča, da so se številni posamezniki v analiziranih zgodbah bali psa, saj niso vedeli, s kakšnim namenom je prišel oziroma zakaj se je oglasil.

Pes, ki varuje podzemni zaklad (Piko 1996: 53; Dolenc 2000: 65), lahko žari, ima črn kožuh ali pa bruha ogenj in žveplo (Gričnik 1995: 212–213, 231–232). Čeprav se da takega psa po eni od pripovedi odgnati s šibo (Gričnik 1995: 231–232), pa se ga ljudje večinoma zgolj bojijo. Črni pes pa lahko nosi okoli vratu privezne ključke od zakladnice (Medvešček 1990: 138–141).

Motiv psa, ki varuje zaklad, sloni na eni od najbolj osnovnih pasjih nalog: varovanju lastnine. Tudi Slovar slovenskega knjižnega jezika psa definira kot »domačo žival za čuvanje doma, za lov« (Bajec 1993: 573). Psi so namreč teritorialne živali, ki z laježem opozorijo na približevanje neznanca in ga poskušajo odgnati z opozorilnim ali agresivnim vedenjem. Pes po vsem svetu še danes opravlja funkcijo varovanja človekove lastnine. Prav zato ni čudno, da so naši predniki psu zaupali varovanje tistih predmetov, ki so jih ocenjevali za najbolj vredne. Pes pa za vlogo varovanja podzemnega zaklada ni primeren zgolj zato, temveč tudi zaradi svoje povezanosti z onstranstvom.

Čeprav je pes pogosto razumljen kot demonski, se mu hkrati pripisuje tudi povezava z božanskim. Kot nasprotje črnega demonskega psa v nekaj zgodbah nastopa beli pes. Če črni pes predvsem grozi človeku, mu beli pes lahko pomaga (Tomšič 1989: 54, 98; Tončič 2005: 110–111). Lahko pa predstavlja tudi nenevarne duše umrlih³, na primer otrok (Tomšič 1989: 93). Pravijo tudi, da je maček vražji, pes in konj pa sta nasprotno božji živali (Gričnik 1998: 67). Bog naj bi imel rad psa (Penec in Toplišek 2009: 117), zato je pes lahko pri njem izprosil za pšenico oziroma kruh zase in za ljudi (Penec in Toplišek 2009: 117–118, 136–137). Bog naj bi iz pasjega repa izdelal celo Evo (Kure 2004: 27; Penec in Toplišek 2009: 116). Po drugi pripovedi pa naj bi pes človeku prostovoljno podaril dvajset let svojega življenja, zato je človekova življenjska doba danes daljša od pasje (Gričnik 1998: 44).

Vse družbe posameznim barvam pripisujejo določene pomene, razlage njihovih pomenov pa so kulturno specifične. Postavljanje bele barve kot nasprotne črni izvira iz krščanske ikonografije po letu 1000 (Pastoureau 2009: 51–52). Ko ti dve barvi nastopata skupaj, po navadi izražata spopade nasprotnih sil, razlaga Ovsec. Pri tem črna barva reprezentira nočne, negativne sile, bela pa dnevne, pozitivne sile. Bela je simbol miru, tišine, miroljubnosti, nevtralnosti. Kot simbol začetka in čistosti je močan simbol vsega dobrega v nasprotju s črno barvo, ki v tej opoziciji simbolizira zlo, krščanskega hudiča, črne sile, črno magijo in zle namene. Bele živali so bile pogosto svete (Ovsec 2001: 204–206). Kot kaže moja analiza, so naši predniki črne živali pogosto imeli za demonske, hudičeve in nevarne.

³ Psa, ki reprezentira dušo umrlega, pa bi lahko povezala tudi s predstavo starih Slovanov, ki so si duše pokojnikov, pa tudi živih posameznikov, simbolično predstavljali v podobi živali (Mencej 1995).

Zgodbe so imele vpliv na ljudi

Kot navaja Tine Germ, je simbolizem psa zapleten, obširen, predvsem pa ambivalenten (2006: 174–178). Moja raziskava zgodb iz zbirke Glasovi potrjuje njegove trditve. V zgodbah, ki pripovedujejo o srečanju človeka z mitološkim psom ali s psom z mitološkimi lastnostmi, pes in človek le redko sodelujeta. Prav nasprotno. Veliko večino teh soočen človek interpretira kot neprijetna, nevarna in grozljiva. Tudi zgodbe o pso-glavcih nakazujejo, da so tisti, ki so intimneje povezani s psom, na zunaj grdi, znotraj pa sovražni in nevarni. To potrjuje tudi analiza čustvenih stanj, o katerih poročajo obravnavane zgodbe. Edino človekovo čustvo v teh zgodbah je namreč strah (Tomšič 1989: 54, 81, 84, 98; Kocjan in Hadalin 1993: 98, 285; Primc 1997: 64–65, 159–160).

Zdi se mi, da pes za naše prednike pogosto ni bil le žival s štirimi nogami in repom, temveč tuzemska krinka demonskega bitja, pa naj bo to mora, mrak, volkodlak ali sam hudič. Tak demonski pes je bil najpogosteje opisan kot črn. Prisotnost nepoznane psa je lahko pomenila tudi znamenje za nesrečo ali smrt človeka. Ta pes je lahko grozil človeku, sodeloval v nevarnem nadnaravnem dogajanju ali pa se je prikazal kot kazen za storjeno grešno dejanje. Vero v tovrstna prepričanja in skrivne povezave danes imenujemo vraževerje.

Opisani primeri nakazujejo, da so se v folklornih pripovedih, zbranih na ozemlju slovensko govorečega prebivalstva, ohranili številni drobci mitoloških predstav o psu in njegovih lastnostih. K njihovi ohranitvi je med drugim pripomoglo tudi dejstvo, da so ljudje vanje tako ali drugače verjeli. Pri tem so imele močan vpliv vraže, ki so obstajale v vseh časih, zelo žive pa so tudi danes (Wiseman 2003). Damjan Ovsec navaja, da je človeštvo navešeno z arhaičnimi, starejšimi in novejšimi vražami, duhovnimi in posvetnimi spekulacijami ter verovanji različnih oblik in virov. Ker se spomin nanje ohranja iz roda v rod, se jih človek ne more kar znebiti (Ovsec 2001: 23, 30). Vse, kar danes označujemo za praznoverje, je bila nekoč vera. Vraževerje je živa ostalina, je način mišljenja in razmišljanja naših prednikov ter del nekoč cvetočih verovanj. S propadom posameznih civilizacij so se izgubila tudi njihova duhovna verovanja in postala folklorni gradbeni material. Spomin na njihove izvore in pomene se je popačil, v drobcih pa je preživel v obliki idej in prepričanj posameznih človeških skupnosti (Ovsec 2001: 32–33).

Definicija praznoverja je zahtevna, saj je pojem izredno kompleksen in zapleten, težko pa je potegniti tudi jasno mejo med vero in praznoverjem. Na splošno velja prepričanje, da je praznoverje nastalo iz človekove potrebe po iskanju vzročnih povezav in iz želje po razlagi pojavov, ki jih človek ni razumel ter je bil ob njih nemočen. Vraže kot del ljudskega izročila, navad, človeških strahov, želja in tolažb izražajo opažanja, da se na svetu dogajajo stvari, ki nimajo opravka z razumom in ki jih znanost ne zna pojasniti. Vera v vraže kaže na to, da človek sprejema idejo obstoja sil, ki jih ne pozna in za katere pravi, da so nad njim, hkrati pa verjame, da lahko vpliva nanje. Magija to počne načrtno, praznoverja pa nenačrtno. Praznoverje v resnici nalaga človeku več obveznosti kakor dogmatična religija, saj ga sili k veri v skrivne nadnaravne povezave (Ovsec 2001: 31–35).

Kot nalaga vraževerje, so mitološkega psa lahko priklicali storjena krivica, izgovorjena kletvica, kršenje prepovedi in kvarjanje z magijo. Odgnal pa si ga lahko s pomočjo krščanskih obredov, kot so molitev, prekrižanje in škropljenje z blagoslovljeno

vodo. Podobno moč je imelo tudi branje iz magičnih črnih bukev. A le kdor je znal brati ta znamenja in je poznal načine odganjanja nesreče, je lahko vplival na svoje in tuje življenje. Vsi pa niso imeli tega znanja.

Temu je treba dodati, da so bile zgodbe o demonih, psoglavcih in drugih mitoloških in folklornih bitjih izredno priročno vzgojno sredstvo. Tudi Monika Kropelj ugotavlja, da se je spomin na te motive pogosto ohranjal prav prek vzgoje. S pripovedovanjem strašljivih zgodb so v otrocih vzbujali strah in jih s tem odvrčali od številnih nevarnosti (Kropelj 2008: 276). Te zgodbe pa otrok niso učile zgolj, kako se izogibati nevarnim krajem in ljudem, temveč tudi kako naj čutijo in kako naj se vedejo ob srečanju z nepoznanim psom. Pripovedovanje omenjenih zgodb je tako imelo tudi funkcijo vzgoje odnosa do živali. In osrednje sporočilo, ki bi ga sama danes lahko povzela iz analiziranih zgodb, je bilo, da so nepoznani psi nevarna, demonska bitja, ki prinašajo nesrečo in smrt. Takega psa se je zato treba bati, se mu izmikati ali ga odgnati, da bi z njim odgnali tudi nesrečo.

Takoj pa moram poudariti, da predstavljene zgodbe nikakor niso bile edine zgodbe, ki so si jih ljudje pripovedovali. Pripovedovali so si tudi zgodbe, ki so o psih govorile na pozitiven način. Poleg tega so imeli številni ljudje, predvsem pa otroci, stike s hišnim ali sosedovim psom. Na podlagi teh izkušenj so se naučili, da vsi psi niso tako grozeči in nevarni, kot pripoveduje folklorno izročilo.

Sklep

Za konec naj poskusim odgovoriti še na vprašanje, kako, če sploh, so mitološke predstave o psu vplivale na praktični odnos ljudi do psa. Čeprav se je kinologija na Slovenskem začela intenzivneje razvijati šele sredi 20. stoletja, so si ljudje vedno poskušali razlagati pasji razum in njegovo vedenje. Na vprašanja, kako negovati, hraniti in vzgajati psa ter kako se vesti do njega in v njegovi bližini, so si posamezniki odgovarjali na različne načine. Mnogi so se zatekali k učenju iz opazovanj in izkušenj. Vsi pa so bili v procesu socializacije soočeni z družbenimi tradicijami v obliki idej in praks, prek katerih so se naučili za posamezno skupnost primerne oziroma zaželenega odnosa do drugih živih bitij. Kulturno značilne ideje o psu so se med drugim širile tudi prek vraževerij in folklornih pripovedi. V večini slednjih pa je imel pes izredno negativno konotacijo, ki ni mogla ostati brez posledic. Največji del pasjih sporazumevalnih sposobnosti sloni na sposobnosti branja (in oddajanja) neverbalnih znakov komunikacije: sukanja oči, glave in telesa ter prepoznavanja tona glasu. Pes, ki zna pozorno spremljati govorico človekovega telesa, se odlično odreže v pomenskem tolmačenju tistega, kar mu posameznik želi povedati (Coren 2001: 36–38, 123). Pes se torej ves čas odziva na signale, ki jih človek zavedno in nezavedno oddaja (Millan in Jo Peltier 2012: 64–75; Ule 2009: 169–255). Prestrašen in sovražno nastrojen človek torej v psu vzbuja drugačna čustva in reakcije kot zadovoljen in miren človek.

Folklorne pripovedi iz zbirke Glasovi, ki pripovedujejo o mitološkem psu in psu z mitološkimi lastnostmi, ohranjajo spomin na številne predstave, ki se vežejo na psa. V tem okviru psa povezujejo z onstranstvom, nevarnostjo, nesrečo in smrtjo. Le redko se zgodi, da je pes predstavljen kot božja žival, ki lahko človeku stori dobro. Predstavljene zgodbe psa prikazujejo predvsem v negativni luči. Srečanje z nepoznanim psom je v večini primerov slaba napoved. Prav zato med ljudmi v zgodbah prevladuje strah do psov.

Predstave o psu, ki so se med ljudmi širile preko pripovedi, so imele pomemben, vendar ne odločilen vpliv na praktični odnos med človekom in psom. Posameznik ni bil zgolj žrtev svojih predstav in verovanj, temveč je imel moč vplivati na svoje življenje. Z učenjem iz izkušenj je človek svoje ideje o svetu lahko prilagajal in spreminjal glede na lastne potrebe in želje. Naši predniki se zato niso zgolj bali psov, temveč so imeli z njimi tudi dobre in dolgotrajne odnose.

Literatura

- Ajtnik, Elizabeta, Alojz Peserl, Milena Lozar, Jelka Pšajd 2008: *Lüdi so gučali: povedke iz zahodnih in osrednjih Slovenskih goric*. Glasovi 34. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Allan, Tony, Fergus Fleming, Charles Phillips 2012: *African Myths and Beliefs*. New York: The Rosen Publishing Group, Inc. <http://books.google.si/books?id=5etXFfRDMDMC&printsec=frontcover&hl=sl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false>, (23. 5. 213)
- Bajec, Anton, ur. et al. 1993: *Slovar slovenskega knjižnega jezika: knjiga 3: Me-Prem*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. Ljubljana: DZS.
- Bajec, Anton 1993a: *Slovar slovenskega knjižnega jezika: knjiga 4: Preo-Š*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. Ljubljana: DZS.
- Bošković, Aleksandar 1988: *Majevska Religija*. Beograd: Opus.
- Cevc, Tone 1987: *Velika planina: Življenje, delo in izročilo pastirjev*. Ljubljana: Državna založba Slovenije: Inštitut za slovensko narodopisje Znanstveno raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti.
- Coren, Stanley 2001: *Govorite po pasje? Umetnost sporazumevanja med človekom in psom*. Ljubljana: Debora.
- Cvetek, Marija: 1993 *Naš voča so včas zapodval: bohinjske pravljajce*. Glasovi 5. Ljubljana: Kmečki glas.
- Černigoj, Franc 1988: *Javorov hudič*. Glasovi 1. Ljubljana: Kmečki glas.
- Dolenc, Janez 1992: *Zlati Bogatin: tolminske povedke*. Glasovi 4. Ljubljana: Kmečki glas.
- Dolenc, Janez 2000: *Kres na Grebljici: povedke z Loškega pogorja*. Glasovi 22. Ljubljana: Kmečki glas.
- Germ, Tine 2006: *Simbolika živali*. Ljubljana: Modrijan.
- Glasečnik, Igor 1998: *Strah me je gratalo: od Ojstrice nad Dravogradom do Sv. Duha na Ostrem vrhu*. Glasovi 17. Ljubljana: Kmečki glas.
- Gričnik, Anton 1995: *Noč ima svojo moč, Bog pa še večjo: Pohorje pripoveduje*. Glasovi 8. Ljubljana: Kmečki glas.
- Gričnik, Anton 1998: *Farice: haloške folklorne pripovedi*. Glasovi 18. Ljubljana: Kmečki glas.
- Karničar, Andrej 1997: *Jezerske štorije*. Glasovi 16. Ljubljana: Kmečki glas.
- Kerševan, Nada, Marija Krebelj 2003: *Düša na bicikli: folklorne pripovedi iz Brkinov, doline Reke in okolice*. Glasovi 27. Ljubljana: Kmečki glas.

- Kocjan, Danila, Jelka Hadalin 1993: *Beži zlodej, baba gre: kraške štorije*. Glasovi 6. Ljubljana: Kmečki glas.
- Krejan, Marija 1999: *Vse sorte je že blou: pripovedi s Krškega gričevja na desnem bregu Save od Sevnice do Krškega*. Glasovi 19. Ljubljana: Kmečki glas.
- Kropej, Monika 2008: *Od ajda do zlatoroga: Slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva družba.
- Kure, Bogomira 2004: *Zgodbe ne moreš iz žakla zvrnit: Folklorne pripovedi iz Bele krajine*. Glasovi 28. Ljubljana: Kmečki glas.
- Lecouteux, Claude 2011: *Phantom armies of the night: the wild hunt and ghostly processions of the undead*. Rochester, Vt.: Inner Traditions.
- Medvešček, Pavel 1990: *Na rdečem oblaku vinograd rase: pravce n štorje od Matajurja do Korade*. Glasovi 3. Ljubljana: Kmečki glas.
- Mencej, Mirjam 1995: Duša umrlega kot žival pri starih Slovanih. *Anthropos* 27(5/6): 198–212.
- Miklavčič-Brezigar, Inga 1996: *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletje. Občina Tolmin*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Millan, Cesar, Melissa Jo Peltier 2012: *Šepetalec psom: Vodnik za razumevanje in odpravljanje pogostih težav pri psih*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
- Morato, Nada, Špela Pahor 2002: *Mrak eno jutrnja: Štorje iz Slovenske Istre*. Glasovi 25. Ljubljana: Kmečki glas.
- Ovsec, Damjan J. 2001: *Vraževerje sveta: O nastanku vraž, njihovem razvoju in pomenu*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Ožbolt, Milena 2004: *Andrejeva stopinja: folklorne pripovedi iz Loške doline, Blok, Loškega potoka in okolice Cerkniškega ter Babnega Polja*. Glasovi 29. Ljubljana: Kmečki glas.
- Parrinder, Geoffrey 1984: *African Mythology*. Feltham: Bownes Books.
- Pastoureau, Michel 2009: *Black: the history of a color*. Princeton: Princeton University Press, cop.
- Penec, Vesna, Lidija Toplišek 2009: *Petrina in striček: folklorne pripovedi iz okolice Celja in Laškega*. Glasovi 36. Celje: Društvo Mohorjeva družba.
- Petzold, Leander 2003: *Kleines Lexikon der Dämonen und Elementargeister*. München: Verlag C. H. Beck.
- Piko, Martina 1996: *Iz semena bo pa lipa zrasla: Pravlice, storije in basmi s Koroške*. Glasovi 14. Ljubljana. Kmečki glas.
- Podbrežnik, Breda Vukmir, Irena Kotnik 2009: *Čuden prečudež: Folklorne in druge pripovedi iz Kamnika in okolice*. Glasovi 37. Celje: Društvo Mohorjeva družba.
- Podpečan, Blaž 2007: *Têdi ni blo tək ko dôns: Folklorne pripovedi iz Spodnje Savinjske doline*. Glasovi 33. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Primc, Jože 1997: *Okamneli mož in druge zgodbe iz Zgornje Kolpske doline: (od Babnega Polja in Prezida, prek Gerova, Čabra, Osilnice, Kužlja, Kostela, Fare do Dola in Predgrada)*. Glasovi 15. Ljubljana: Kmečki glas.
- Ravbar, Nada Morato 2007: *Kruh in ribe: Od Bržanije prek Trsta do Soče*. Glasovi 32. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Rešek, Dušan 1995: *Brezglavjeki: Zgodbe iz Prekmurja*. Glasovi 9. Ljubljana: Kmečki glas.
- Sax, Bora 2001: *The Mythical Zoo: An Encyclopedia of Animals in World Myth, Legend and Literature*. Santa Barbara, Denver, Colorado, Oxford: ABC-CLIO, Inc.

- Smith, W. Ramsay 2003: *Myths and Legends of the Australian Aborigines*. Mineola: Dover Publications, Inc.
- Smrdel, Inja 1989: *Ovčarstvo na Pivki: Transhumanca od srede 19. do srede 20. stoletja ali trije »ovčarji«*. Koper: Lipa.
- Smrdel, Inja 1995: 'Pastirji se vračajo (ali res?)' *Etnolog* 5(LVI): 105–130.
- Svetieva, Aneta 2002: 'He is a dog, but I am a bigger dog than he is.' *Studia mythologica Slavica* 5: 131–144.
- Šmitek, Zmago 2004: *Mitološko izročilo Slovencev: Svetinje preteklosti*. Ljubljana: Študentska založba.
- Tomšič, Marjan 1989: *Noč je moja, dan je tvoj: (istrske storije)*. Glasovi 2. Ljubljana: Kmečki glas.
- Tončič, Marija Štrancar 2005: *Frk, čez drn – Frk, čez trn: Prolke, pravce, štorce in prfjetce iz Brkinov in Čičarije*. Glasovi 30. Ljubljana: Kmečki glas.
- Torkar, Zora 2008: *Velika planina: Pastirska dediščina iz zbirke Vlasta Kopača*. Kamnik: Medobčinski muzej.
- Ule, Mirjana 2009: *Psihologija komuniciranja in medosebnih odnosov*. Ljubljana: fakulteta za družbene vede.
- Verdinek, Bojana 2002: *Lesene cokle: Folklorne pripovedi iz Mežiške, Mislinjske in Šaleške doline*. Glasovi 26. Ljubljana: Kmečki glas.
- Virk, Jani, ur. et al. 1990: *Miti in legende ameriških Indijancev*. Ljubljana: Revija literatura.
- Wiseman, Richard 2003: UK Superstition Survey. <http://vvfww.richardwiseman.com/resources/superstition_report.pdf>, (22.5.2013).
- Zajc-Jarc, Mihaela 1993: *Duhan iz Višnje Gore*. Glasovi 7. Ljubljana: Kmečki glas.
- Zupan, Marjan 1999: *Rpečnekova vučca: folklorne pripovedi z visoke Gorenjske (in iz Kanalske doline)*. Glasovi 20. Ljubljana: Kmečki glas.

The Dog in the Collection *Glasovi*: Mythological Dog

Tanja Kovačič

Today, the dog is almost a synonym for man's best friend. However, in the past it has always been trusted important tasks both in everyday life as in the mythological narratives. A dog appears in mythologies of ancient Greece, Egypt, India and Iran and also in Babylonian and Arab cultures; it is known by many Asian peoples, as well as to European Celts, Germans and Slavs. The mythological dog is also mentioned in records of native North and South American, African and Australian civilizations. Many of those associate the mythological dog with the moon and believe that it has the ability to communicate with the world of the dead.

The author of this paper questions which mythological ideas about the dog have survived on the territory of Slovenian language up to twentieth century and how they affected people's attitudes towards dogs. Because there was no detailed research on this topic, the author carried out a literary analysis of *Glasovi*, a collection of folk stories. In its forty books, 13,543 stories were published and of those 506 mentioned dogs. This article focuses on those stories that portray the dog as a mythical creature, or a creature of mythological properties. The most common motifs are a demonic dog, the wild hunt and cynopheli, as well as a dog detecting a demon, announcing death, protecting treasure, and a dog that is connected to a god.

Analysis of the stories revealed that the dog is described primarily as dangerous demonic creature that threatens a man, or a man is just afraid of it. It can be associated with demons, devil, or death. The case of cynopheli shows that attributing characteristics of a dog to humans also has negative connotations. However, there are also stories that attribute a divine nature to a dog, which indicate that attitude toward dog was in many cases ambivalent.

The author concludes that our ancestors were more often than not afraid of the unknown dog. Their fear must have been demonstrated both in their verbal and non-verbal communication. The dog that is excellent in reading of bodily signs must have reacted to it by withdrawal or defensive behaviour. While doing so, it must have often confirmed the ideas that people had about it. These ideas have been transmitted through storytelling traditions, child socialization practices and superstitions.

